

עיון מחודש

המדרון החלקלק המוביל מ"כפיפות יתר" לעבר ה"פרגמנטציה" של הצבא בישראל

סטיוארט כהן

פרופ' אמריטוס במחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר־אילן

עמיחי כהן

פרופ' בפקולטה למשפטים בקריה האקדמית אונו ועמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים

תקציר

לפני שני עשורים זוהו סימנים כי צה"ל נע לעבר מצב של "כפיפות יתר", הן כלפי מוסדות ממשלתיים והן כלפי קבוצות אזרחיות שונות. המאמר הנוכחי טוען כי לאחרונה נצפתה תופעה חריפה אף יותר, שהסיבות העיקריות לה הן שלוש: התפתחויות שאירעו בשנים האחרונות: הקיטוב ההולך וגובר בחברה הישראלית; ההשפעה הגוברת של הרשתות החברתיות על הדיון הציבורי; והתמשכות מלחמת חרבות ברזל. יחד, התפתחויות אלו הובילו לעבר "פרגמנטציה" של היחסים בין הצבא לחברה בישראל, דהיינו שחיקת מעמדו של צה"ל כגוף "ממלכתי" וכמוסד מאוחד הנאמן למסורת הליברלית של התנהגות בלתי מפלגתית ועל־מגזרית, הפועל אך ורק בהתאם להוראות הממשלה. תחת זאת, נוצר רושם כי – בין שבמתכוון ובין אם לאו – קבוצות שונות של משרתים בצבא מייצגות ומקדמות אג'נדות חברתיות או פוליטיות הנתונות למחלוקות ציבוריות. השפעתן של קבוצות אלו חודרת אל צה"ל ומערערת את היסודות עליהם מבוססת תדמיתו כצבא העם. אם סדקים אלו יתרחבו, הם עלולים לפגוע ביכולתו של הצבא לגייס כוח אדם ולפעול בצורה אפקטיבית וחוקית בעת ביצוע משימותיו.

מילות מפתח: פיקוח אזרחי; קיטוב חברתי; רשתות חברתיות; מלחמת חרבות ברזל; יחסי צבא-חברה.

Abstract

Two decades ago, it became apparent that the IDF was moving towards a situation of "over-subordination" vis-à-vis various civilian institutions and groups, not all of which were governmental. This article claims that it is now possible to identify an even more acute phenomenon, the principal cause of which is the recent confluence of three major developments: the incremental polarization of Israeli society; the increasing influence wielded by social media on the tenor of public debate, and the extended conflict known as "the iron swords war". Together, these developments are driving the army towards "fragmentation", by which we mean the erosion of its status as a unified institution loyal to the liberal tradition of non-partisan and non-sectarian behavior, and an instrument that acts solely in accordance with government directives. Instead, the impression created is that various groups of military personnel - intentionally or not - represent and promote social and/or political agendas that generate public controversy. The influence of these groups penetrates the army and undermines the foundations on which the IDF's image as a people's army is based. Should those fissures widen, they could impair the army's ability to recruit personnel and to operate effectively and legally when carrying out its missions.

במאמר שפרסם אחד מכותבי מאמר זה ב־2005 הוא זיהה סימנים של תופעה, שקיבלה את הכינוי "כפיפות יתר" של צה"ל לדרגים שונים במגזר האזרחי (כהן, 2005). הכוונה הייתה לשינוי במערכת היחסים בין הצבא והחברה בישראל עקב הניסיונות הגוברים, החל משלהי המאה ה־20, של גורמים אזרחיים שונים להשפיע על התנהגות צה"ל ואף על ערכיו. בראש רשימת הנושאים שהתדיינו בהן יצרה

את האקלים החדש בלטה ההתייחסויות הביקורתיות שהושמעו כלפי דרכי הפעילות של צה"ל ביהודה ושומרון וחבל עזה, במיוחד בתקופות האנתפאדות הראשונה (1987-1993) והשנייה (2000-2005) על ידי ארגונים דוגמת "בצלם" (נוסד ב-1989), "עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל" (נוסד ב-1996) ו"שוברים שתיקה" (נוסד ב-2004). אולם לצד נושא מרכזי זה הוקדשה באותן שנים תשומת לב רבה, ובעצימות גוברת, לסוגיות אחרות שעד כה נמצאו (אם בכלל) רק בשולי השיח הציבורי בענייני צבא וביטחון: שוויון מגדרי; זכויותיהם של הורי משרתים להשתתף בחקירת תאונות אימונים; ומעמדם של רבנים, לא כולם לובשי מדים, בקביעת אמות המידה להתנהלות החיילים והחיילות בשגרה ובזמן פעילות מבצעית.

ביסוד הטענה בדבר כפיפות יתר עמדה סברה בסיסית אחת: עוצמת הלחצים שמפעילות הקבוצות השונות המעורבות בדיונים הציבוריים בנושאים הנוגעים לצבא, מעמידה את צה"ל בעמדת נחיתות לא רק כלפי הדרג המדיני ומוסדות ממלכתיים נוספים (במיוחד בית המשפט העליון), אלא גם כלפי קבוצות נוספות. לחצים אלה מחלישים את הצבא שנאלץ להתמודד עם מעגלים מתרחבים של קבוצות אזרחיות וארגונים לא־ממשלתיים אד־הוק, המחויבים לאג'נדות חברתיות, פוליטיות, אידיאולוגיות או דתיות פרטניות, חלקן מתחרות, שלאורן הם בוחנים את הנעשה בצה"ל ועל ידיו. התוצאה המצטברת היא כרסום הדרגתי באוטונומיה המקצועית שלו, תהליך המערער את שמירת מעמדו כמוסד ממלכתי החסין מפני לחצים סקטורליים.

במוקד המאמר הנוכחי עומדת הטענה כי מגוון התפתחויות שאירעו בשני העשורים מזיהוי סימני כפיפות יתר של צה"ל הגבירו את המצב שתואר. בו בזמן הם הולידו תופעה קיצונית עוד יותר שנכנה אותה "פרגמנטציה" (fragmentation) של הצבא. במונח זה כוונתנו לכרסום במעמד צה"ל כגוף ממלכתי (תדמית שיוחסה לו מאז ימי דוד בן־גוריון), כלומר מוסד מאוחד הנאמן למסורת הליברלית של התנהגות על־מפלגתית ועל־מגזרית בהתאם להוראות הממשלה. תחת זאת נוצר רושם כי, בין שבכוונה ובין שלא, קבוצות שונות של משרתים בצבא מייצגות ומקדמות סדר יום חברתי או פוליטי הנתון למחלוקות ציבוריות. השפעתן חודרת לצבא, וסודקת את המרקם המיוחס מסורתית לתדמיתו כצבא העם. אם יתרחבו סדקים אלה – הם עלולים להשפיע על יכולתו לגייס כוח אדם ולפעול באפקטיביות ובחוקיות להשגת משימותיו.

הייחוד של המקרה הישראלי

לאחרונה זיהו בארצות הברית גרסה מתונה של התופעה, כאשר כמה חוקרים מצביעים על יצירת מצב של מפלגתיות (partisanship) ביחסם של מגזרים שונים לכוחות המזוינים הלאומיים. אחד החוקרים תמצת את ממצאיו במשפט הקולע "[אנחנו] האמריקניים התחלנו להתייחס לצבא שלנו כמו שאנו מתייחסים לבית המשפט העליון: כל עוד הוא מצדד בהעדפותינו המדיניות הוא מצטייר כגוף א-פוליטי. אבל הוא נראה כבעל הטיה פוליטית במידה מבישה כאשר הוא פועל נגדן" (Robinson, 2022: 37). אחר הוסיף: "הציבור אינו חפץ כלל בצבא מפלגתי, אבל נראה כי המשמעות שהוא נותן למונח זה היא 'צבא שפעולותיו תואמות את עמדות המפלגה שאינני תומך בה'" (Feaver, 2023: 3). חרף ההקבלות בין המצב שנוצר בארצות הברית ובישראל, טענתנו היא כי בישראל יש גרסה קיצונית יותר של תופעת המפלגתיות, המצדיקה את השימוש במונח פרגמנטציה. הסיבה לכך היא חלקים מתחרים של הציבור היהודי בארץ שאינם רק מייחסים לפעולות צה"ל גוון פוליטי אלא אף מנסים, ואולי אפילו מצליחים, להשפיע פוליטית על החלטות צבאיות באופן שיוצר את תהליך הפרגמנטציה.

שורשי הייחוד של המקרה הישראלי נמצאים בשבריריות הבולטת המאפיינת את מבנה היחסים בין החברה וצה"ל. בנושא זה ההשוואה עם המצב האמריקני מאלפת למדי. כפי שצינו חוקרים מספר בעשורים האחרונים, בארצות הברית עיקר קווי החיתוך בין הספרות האזרחית והצבאית נפרס בצורה "אנכית". ההבדלים ניכרים במגוון של תחומים מרכזיים: תרבותיים (חיילים ואזרחים מנהלים אורח חיים שונה, ודבקים בערכים בסיסיים שונים); דמוגרפיים (משתנה הנמדד לפי ייצוג יתר או תת-ייצוג בצבא של קבוצות מסוימות ביחס למשקלם באוכלוסייה הכללית) והעדפות פוליטיות. בשל כך שני המגזרים מצטיירים כגושים נפרדים המתקשים יותר ויותר לתקשר זה עם זה. עקב כך מתרבות תסמונות של התרחקות וסימני מתח, שבין היתר באות לידי ביטוי בעימותים ישירים בין נשיאים וממשלהם מצד אחד, ובין הפיקוד הצבאי הבכיר מצד אחר (Rahbek-Clemmensen et al., 2012).

בישראל, לעומת זאת, אין דיכוטומיה צבאית-אזרחית חדה כל כך בשל נסיבות רבות, ובראשן ההיצמדות הרשמית של צה"ל לעקרונות של גיוס אוניברסלי ושירות מילואים חובה מחד גיסא, וההטרוגניות של האוכלוסייה שצה"ל שואב ממנה את משרתיו מאידך גיסא. אלה יצרו מצב מורכב יותר. השלכה אחת הייתה חיוב צה"ל במהלך השנים לגבש אוסף של הסדרים מוסדיים ושיטות (חלקן רשמיות) לטיפול

בצרכים ובתביעות של קבוצות שהצבא מגדיר כמובחנות חברתית: בני מיעוטים, עולים חדשים, נשים ודתיים מגוונים שונים (לומסקי־פדר ובן־ארי, 2003).

השלכה נוספת נגעה ביחסי הגומלין בין הצבא והחברה במישור כללי יותר. אופיו של צה"ל כצבא (ה)עם, יחד עם המשקל של משרתי מילואים בכוחותיו הפעילים, הבטיחו כי בכל הקשור לאורח חייהם, ערכיהם ודעותיהם הפוליטיות, משרתי צה"ל כמכלול אינם מגלים נטייה להיבדל מכלל האוכלוסייה. בתחומים אלה ההבדלים המהותיים קיימים בתוך כל אחד מהספרות – הצבאית והאזרחית. לדוגמה תחומי ההתעניינות והסטנדרטים התעסוקתיים של אנשי צבא שבמספרים הולכים וגדלים משרתים ביחידות טכנולוגיות, קרובים יותר לאלה של אזרחים המועסקים במפעלי הייטק (שגם מספרם נסק בעשורים האחרונים) מאשר לעמיתיהם המשרתים ביחידות לוחמות. כמו כן, לעיתים קרובות הרקע השונה של בוגרי ובוגרות רשתות החינוך הנפרדות בישראל (במיוחד המערכת הממלכתית [החילונית] לעומת המערכת הממלכתית דתית) משפיע יותר על קשריהם החברתיים ותחושת השתייכותם התרבותית משירותם הצבאי המשותף. העובדה כי הגבולות בין הצבא והחברה בישראל "מקוטעים" כל כך, כתיאורו המפורסם של משה ליסק, ומבחינות רבות אף מטושטשים לגמרי (לטענת רבקה שיף ולאחרונה מזווית אחרת איאן ווסטרמן

(ליסק, 1991; Westerman, 2024; Schiff, 2009: 109-125) מוסיפה נדבך משלים לפסיפס המתהווה: קבוצות של אזרחים וחילים, בעלי רקע, עניין והעדפות אידאולוגיות דומות, יוצרות קואליציות, חלקן רשמיות וממוסדות, אחרות אד־הוק, המדלגות על פני המחיצות הצבאיות־אזרחיות שבמדינות דמוקרטיות אחרות שומרות על הייחוד של שתי הספרות (Cohen & Cohen, 2022).

סיטואציה זאת אינה מחייבת את הפרגמנטציה של הצבא, אך בהחלט תורמת להיווצרותה. בנסיבות של יצירת קואליציות בין קבוצות מחוץ לצבא ובתוכו, מצטמצמים היכולת והרצון של צה"ל ליצור לעצמו מערכת ערכים וזהות מקצועית נפרדת מזו החברתית, שתאפשר לו אוטונומיה ועמידה בפני הרוחות החברתיות המשתנות. התוצאה היא כי במקום "פיקוח אובייקטיבי" מבית מדרשו של סמואל הנטינגטון, או אפילו סתם מערכת ערכים צבאית-מקצועית המבוססת על הכרה בהיבטים חיוניים של שמירת "הפער" בין הצבא לחברה, הולך והופך צה"ל לגוף המשקף את המחלוקות החברתיות העמוקות ביותר בחברה. ככל שהיא עוברת תהליך של קיטוב וקיטוע, כך לא יוכל צה"ל להימלט מעתיד דומה.

לטענתו, הרקע של כפיפות יתר העצים את השפעת שלוש מבין ההתפתחויות הבולטות של שני העשורים האחרונים, ששימשו כמנועי תנועה במדרון צה"ל לקראת פרגמנטציה.

(א) הקיטוב המעמיק בחברה הישראלית היהודית בין תומכי ממשלות הימין בראשות בנימין נתניהו ומתנגדיהן;

(ב) המשקל הגובר של ערוצי המדיה החדשה והרשתות החברתיות בקביעת סדר היום הציבורי;

(ג) המספר הרב של הישראלים שהשתתפו, חלקם הגדול כמשרתי מילואים, בלחימה הממושכת שניהל צה"ל ברצועת עזה ובדרום לבנון (מלחמת "חרבות ברזל") שהחלו בתגובה למתקפת הטרור של חמאס ב־7 באוקטובר 2023 ולירי חזבאללה על יישובי הצפון שהתחיל למוחרת.

לו הייתה כל אחת מההתרחשויות האמורות בפני עצמה, ובמרחק זמן ניכר מהאחרות, ייתכן שהייתה נוצרת לכל היותר האצה מסוימת בתהליך של כפיפות יתר. עובדת הופעתן בצמידות יצרה תהליך של חיזוק ההדדי, שבמהלכו כל אחת מההתפתחויות הזינה את האחרות והוסיפה להן נדבך של עצימות. בשל לחץ מצטבר זה הועתקו הסדקים והפילוגים החברתיים שהתפרצו בחברה בנוגע לקשת של נושאים פנימיים, לתוך הצבא, ובמקרים קיצוניים נדחפו לתוכו. כך אפשרו את התנועה במדרון חלקלק לקראת הפרגמנטציה.

מבחינה כרונולוגית התהליך החל עם התגברות הקיטוב בחברה הישראלית. סימני שסע היו ניכרים גם בתקופות קודמות, כולל לעיתים בנוגע לנושאי חוץ וביטחון, אולם מחקרים שבדקו את שכיחותם ועצימותם מגבים את התחושה הרווחת כי ממדי הקיטוב בישראל התרחבו החל מהעשור הראשון של המאה ה־21. ביטוי לקיטוב מתגלה תדיר באופי הסוער של חילופי הדברים הפומביים במהלך הדיונים שמנהלות האליטות הפוליטיות המתחרות, בפרט באולמי המליאה והוועדות של הכנסת. אולם עומקו של הפילוג מתבטא בקרב הציבור הרחב.

במדידות מקיפות שהתבצעו בין השנים 1992–2022 נמצא כי הקיטוב האידיאולוגי (המרחק בין העמדות של המחנות השונים) התרחב במשך השנים, אך לאו דווקא בצורה קיצונית. לעומת זאת הקיטוב הרגשי, המוגדר כ"טינה, סלידה, סטראוטיפים ורגשות שליליים בין תומכי המפלגות השונות" – הקצין, וב־2022 הגיע לשיעור גבוה

מאוד ביחס לדמוקרטיות ליברליות אחרות (Amitai, Gidron, & Yair, 2023). הקיטוב משקף את עומק אי ההסכמה התרבותית בין ארבעת המגזרים המנהלים אורח חיים שונה מאוד זה מזה (חילוניים, דתיים, חרדים וערבים), אותם כינה ביוני 2015 נשיא המדינה דאז ראובן ריבלין "שבטים" (ריבלין, 2015). בשורש הקיטוב עומדים פערים נכבדים בתפיסת העולם ביחס למהותה של המדינה היהודית הדמוקרטית ולעתידיה, וממילא גם לערכים היסודיים העומדים בבסיסה (Mizrachi, 2024).

המאבק הציבורי שהתנהל סביב השינויים שהממשלה בראשות בנימין נתניהו ביקשה לבצע במערכת המשפט החל מ־2023 לא צמח בחלל הריק. הוא שיקף פער מהותי שכבר היה בין חלקים בציבור, והביא לתרגום הקיטוב הרגשי העמוק גם לפערים אידאולוגיים עמוקים בין המחנות (Simunovic, Dorfman, & Katzir, 2024). היכולת של הקיטוב לעצב את השיח בכל דיון בעל עניין ציבורי, כולל נושאי חוץ וביטחון, גברה בשנים האחרונות על ידי ההתפתחות השנייה שהזכרנו: תפוצת ערוצי התקשורת הבינאישית החדשות דוגמת פייסבוק (2004), טוויטר (2006) אינסטגרם (2010) וטיק טוק (2017), והשימוש הנרחב בהם על ידי כל שכבות הציבור. פלטפורמות אלה אינן רק אמצעי דיווח על התרחשויות, מי באובייקטיביות ומי בהטיה מכוונת, אלא נעשו שחקנים ראשיים המסוגלים גם לעצב את ההתרחשויות. תכונה זאת נובעת מהעובדה שהערוצים החדשים מאפשרים פרסום תגובות הצרכנים לידיעות השונות המועברות אליהם, ומעבירים אותן הלאה במהירות ובתפוצה חסרות תקדים. עקב כך אמצעי התקשורת כבר אינם מתווכים (mediate) אירועים בעלי עניין ציבורי באמצעות דיווחיהם, אלא מעצבים אותם ומתערבים בהם באמצעות דרך הצגתם (Krotz, 2009) (mediate).

ההשפעה על צורת הניהול של דיונים ציבוריים היא לא פחות מדרמטית. בעבר קבוצות של אזרחים ואזרחיות שביקשו להרחיב את מעגל המבקרים של מעשי סוכנות ממשלתית מסוימת (כולל צה"ל) ולהקים תנועת מחאה אפקטיבית, נזקקו לתשתית ארגונית רחבה שהקמתה דרשה תקציב עצמאי, כושר ניהולי יוצאת דופן וכפי שהראה המקרה של "ארבע אימהות" בסוף שנות ה־90 של המאה ה־20, חיבור איתן בין מארגני המחאה ובין מעצבי דעה בעיתונות המסורתית. הרשתות החברתיות החדשות מאפשרות לכוחות אזרחיים לפעול במידה רבה גם ללא תמיכה ממוסדת, ומקלות על דילוג ישיר לקהלים רחבים. אמצעי המדיה החדשה מאפשרים, ואף מעודדים כל מי שמחזיק בטלפון נייד להפיץ ידיעה, להביע דעה ולאתר שותפים לעמדותיו מהר הרבה יותר מבעבר ובצורה קלה וזולה, גם בענייני ביטחון (פרי, 2017).

עם זאת, ההזדמנויות שהן מספקות לכל משתמש להגיע לקהל רחב במהירות, ללא עלות כספית ובאנונימיות הופכות אותן לגורמים המבלים ומעמיקים חילוקי דעות, בעיקר על ידי הפצת שמועות לפני בדיקתן והרחבת תרבות דיבור הנותנת עדיפות להשגרת השימוש המכוון בלשון עוקצני ופוגעני כלפי יריבים (Hjarvard, 2013). כבר ב־2018 דווח בארצות הברית על "חשש גובר שאתרי המדיה חברתית תורמים לקיטוב פוליטי על ידי יצירת 'תאי ההוד' [echo chambers] המבודדים אנשים מהשקפות מנוגדות לגבי אירועים אקטואליים" (Bail et al., 2018). תוך פרק זמן קצר גברה ההערכה שסכנה זאת כבר התממשה (Kubin & Von Sikorski, 2021).

במלחמת "חרבות ברזל" התמזגו בישראל שני התהליכים – הקיטוב ומינופו באמצעות המדיה החדשה – והביאו להתמקדותם לנושאים בעלי עניין מיוחד לממשק הצבאי-אזרחי. הסיבה המיידית הייתה נסיבות פרוץ המלחמה והדיון הציבורי על חלוקת האחריות בין הדרגים הצבאיים והמדיניים לטראומת 7 באוקטובר ולמחירה הכבד בהרוגים, בפצועים ובחטופים, מקצתם חיילים וחיילות בשירות פעיל. אולם לכך יש להוסיף את הימשכות הלחימה – שהביאה לא רק לגידול ניכר במספר הפצועים והאבדות בנפש, אלא אף עוררה שאלות רבות בנוגע לאופן ניהול המערכה, מטרותיה האסטרטגיות ומניעים (פוליטיים-אידאולוגיים, דיפלומטיים ואישיים) שהביאו למה שנראה למתנגדי הממשלה כעיכובים מכוונים בהשגת הפסקת אש והחזרת כל החטופים.

אווירה ציבורית טעונה זו לא הייתה לגמרי חדשה. היא צמחה לאחר חודשים שבהם נחלקו מחנות הימין והשמאל בשני נושאים רגישים אחרים בעלי נגיעה למרקם הצבאי-אזרחי: הראשון, משך ההסדר הקיים ולפיו האוכלוסייה החרדית נהנית מפטור כמעט גורף לשירות צבאי (הגם שפטור זה מקיף גם נשים במגזר, תשומת בלב התמקדה בפטור הניתן לגברים); השני, האיום המפורש של טייסים (במיוחד) להפסיק להתנדב לשרת במילואים כאות מחאה נגד השינויים ("רפורמה" בלשון מצדדיהם ו"הפיכה משטרית" בלשון מתנגדיהם) ששר המשפטים הודיע בינואר 2023 שבכוונתו לערוך במערכת המשפטית (הראל, 2023).

אף על פי שבשלב מסוים אזהרת הטייסים, מהם טייסי קרב, הספיקה כדי להטריד את שר הביטחון יואב גלנט, עם פרוץ מלחמת "חרבות ברזל" היא התגלתה כאיום סרק. "אחים לנשק", קבוצת אנשי המילואים מתנגדי הממשלה המאורגנת ביותר, הפסיקו להשמיעה ורבים מחברי קבוצה זאת השתתפו לא רק בלחימה אלא גם בארגון סיוע אזרחי לנפגעים ולמשפחותיהם ביישובי עוטף עזה. עם זאת, הרושם שלפיו החברה

בישראל התגברה על המשבר ושבּה לשקף לכידות חברתית (בהתאם לסיסמה "ביחד ננצח") לא החזיק מעמד זמן רב. הגם שלא נראו סימני שסע בקרב כוחות הסדיר והמילואים שלחמו יחד בעזה בשנים 2023-2024, ככל שהתארכה המלחמה נשחקה תדמיתו הציבורית של צה"ל כגוף ממלכתי מאוחד, המנותק מכל תיוג פוליטי-מפלגתי. כעת מתחזק הרושם כי אצל כמה מהמשרתים ומפקדיהם אפשר לזהות שיוך מרצון לאגף זה או אחר של הזירה הפוליטית ונכונות, בעודם במדים, לקדם – או לחילופין לבלום – אג'נדה שלגביה לא קיימת קונצנזוס גורף. עדות לאווירה החדשה הופיעה באפריל 2025, כאשר אנשי צוותי אוויר (בעבר ובהווה) חזרו לפרסם מודעות מחאה, הפעם נגד המשך הלחימה בעזה והעיכוב בהגעה להסכם שיחזיר הביתה את החטופים (זיתון, 2025). בה בעת מנהיגים פוליטיים ודובריהם נרתעו פחות מבעבר לצבוע פעולות צבאיות מסוימות בצבעים פוליטיים ברורים, אולי מתוך רצון להטיל את האחריות למחדלים על הצבא.

סוגי פרגמנטציה ומקורותיהם

תופעת הפרגמנטציה של צה"ל לובשת כמה צורות, הנבדלות זו מזו בביטויין. להלן שלוש מהבולטות ביותר: פרגמנטציה שלא במתכוון, פרגמנטציה מחמת התערבות חוץ-צבאית ופרגמנטציה מחמת יוזמות פנים-צבאיות.

פרגמנטציה "שלא במתכוון". נוצרת כאשר מפקדי הצבא מתנהגים בהתאם להבנתם את מחויבותם לערכים המקצועיים של הארגון, וללא היענות לדרישות גוף אזרחי כלשהו. כאשר יש קונצנזוס ציבורי ביחס לערכים האמורים להוביל את הפעילות הצבאית, התנהגות זאת אינה אמורה לעורר מחלוקת מיוחדת. אולם באווירה של פלגנות חברתית המוקצנת באמצעות הפצת דעות קיצוניות ברשתות החברתיות, מואשמים הקצינים בהטיה פוליטית. שילוב זה מעורר בקרב חלקים של הציבור תחושות כי צה"ל אינו שותף לערכיו. לדידם, מפקדי הצבא הרלוונטיים טוענים שהם בסך הכול ממלאים את תפקידם המקצועי המסורתי. אלא שלעת הזו עמדה זו חוטאת בנאיביות מסוימת. מפקדים הנוקטים בה מתעלמים מהפרשנות שניתן למעשיהם, ולסיכויי שבעיני רבים מבני הפלוגתה בציבור הם יהיו מוכתמים בכתם ההטיה – אשמה שתידבק גם בצה"ל כולו.

סימנים ראשונים של סוג זה של פרגמנטציה הופיעו עוד לפני פרוץ מלחמת "חרבות ברזל". המאפיינים המובהקים ביותר של המהלך התגלו במהלך כהונתו של

הרמטכ"ל ה-21, רא"ל גדי אייזנקוט, שהפך במודע לנושא הדגל של הטענה ועל פיה יש מערכת ערכים מקצועית-צבאית, שעל פיה בלבד צריך צה"ל לפעול. בדברים שנשא בפני נערים בגיל תיכון, שזכו בשעתו לפרסום רב, קבע: "לא הייתי רוצה שחייל ירוקן מחסנית על נערה שמחזיקה מספרים" (זיתון, 2016).

אולם ניסיונותיו של אייזנקוט לשמר את האוטונומיה הערכית של צה"ל בהתאם למודל של הנטינגטון לא הצליחו. דבריו, וכן הצהרותיהם הנוספות של מפקדי צה"ל האחרים דוגמת סגנו, אלוף יאיר גולן (גולן, 2016), סיפקו הזדמנויות לדוברים בצד הימני של המפה הפוליטית לטעון כי מפקדי צה"ל מובילים את הארגון הצבאי לצד הנגדי של המפה הפוליטית.

אחד האירועים הבולטים בהקשר זה במהלך כהונתו של אייזנקוט התרחש במחצית השנייה של 2016 בעת משפטו של סמל אלאור אזריה, חובש קרבי בגדוד שמשון, שירה למוות במחבל כפות בחברון ב-24 באפריל של אותה שנה. בגיבוי הרמטכ"ל העמידה המערכת השיפוטית הצבאית את אזריה לדין, וכך הביאה לידי ביטוי את מחויבות צה"ל לשמור על "כבוד האדם", המופיע כאחד מארבעת ערכי היסוד של מסמך **רוח צה"ל**. אולם מעשה זה, שנראה מובן מאליו לפרקליטות הצבאית, עוררה פולמוס ציבורי קולני חריף. במהלכו טענו קשת רחבה של דוברים המשתייכים לאגף הימני של הפוליטיקה הישראלית (החל מחברי "לה פמיליה" בירושלים ועד שר החינוך באותם ימים, נפתלי בנט) כי ממעשי השופטים נודף ריח של "גישת השמאל" בישראל, שכביכול דואג יותר לחיי מחבלים פלסטיניים מאשר לחיילים יהודים. מנגד, החלטת הרמטכ"ל לקצר את תקופת המעצר שנגזרה לבסוף על אזריה התפרש בחוגי השמאל ככניעה ללחץ הימין וכעדות נוספת לניצול הציני של פוליטיקאים מהימין במתקפות "פופוליסטיות" חוזרות ונשנות על הממסד הביטחוני (Yarchi, 2019; Ziv, 2024: 124-140).

ככל שהתארכה מלחמת "חרבות ברזל" הלכו והתרבו המקרים שבהם מצדדי המשך הלחימה ומתנגדיה האשימו מפקדים בכירים בנקיטת עמדה פוליטית לצד זה או אחר. כה עכורה הייתה אווירת החשדנות, שלעיתים גלשה לנושאים שחרגו מהתחום המבצעי הצר. בדצמבר 2024, למשל, נדרש דובר צה"ל, תא"ל דניאל הגרי, להופיע בפני ועדת חוץ וביטחון של הכנסת בעקבות טענות ח"כים ממפלגות הימין כי הדברים שהשמיע נגד הצעת החוק שהגישה הממשלה – שמטרתה להעניק חסינות למדליפי מידע בטחוני לראש הממשלה ("חוק פלדשטיין") – מראה על "פוליטיזציה" בצה"ל (אזולאי, 2024).

חריפים במיוחד היו חיצו הביקורת שכוונו כלפי הגורמים הצה"ליים המופקדים על אכיפתם והטעמתם של דיני הלחימה בפעילות הצבא. בנושא זה הטענות העיקריות כווננו נגד הפצ"רית, אלוף יפעת תומר-ירושלמי, שהואשמה בהגבלת השימוש בכוח על ידי חיילי צה"ל (פריד ואזולאי, 2024), ומשרתי חטיבת דבל"א (הדין הבין-לאומי) וגופי הייעוץ המשפטי האופרטיבי הנפרסים ביחידות צה"ל עד לרמת האוגדה. במהלך המלחמה נחלקו הדעות בציבור ביחס לתועלת, ואף לצדקת הפעולות שנקטו גורמים אלה. סקר שערך באוקטובר 2024 המכון הישראלי לדמוקרטיה הראה כי לא פחות מ-60% מהציבור היהודי היו סבורים כי מאמצי המנגנונים המשפטיים הצבאיים לשמור על ערך "טוהר הנשק" למעשה מונע מצה"ל למלא את משימותיו, ומסכן את החיילים בחזית (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024). ב-25 במאי 2025 נתן שר הביטחון ישראל כ"ץ ביטוי אישי לטענות אלה, כאשר אסר על הפצ"רית להשתתף בכנס השנתי של לשכת עורכי הדין – פורום שבו עדכנה שנה קודם לכן כי מצ"ח חוקרת כ-70 מקרים של הפרות דיני מלחמה, בין היתר מקרי ביזה ומוות של עצורים עזתיים (בן קימון, 2025).

"פרגמנטציה מחמת יוזמות חוץ-צבאית". באשכול שני של מקרים הדעה שצה"ל פועל לטובת צד אחד של הקשת הפוליטית, ניזונה ממה שנראה ככניעת הצבא לרצון המפורש של גורמים חוץ-צבאיים בעלי דעה במחלוקת. בעשורים האחרונים נקלע צה"ל לסיטואציה בכמה הזדמנויות ועל ידי מנעד רחב של גורמים, חלקם "ממסדיים" ובעלי סמכות חוקית לחייב את צה"ל לנקוט בפעולה מסוימת, ואחרים גופים אזרחיים "חוץ-ממסדיים" וחסרי מעמד רשמי בכל הנוגע להתנהגות חיילים.

אין כל חידוש בעצם ההתערבות בהתנהגות הצבא על ידי שתי הקטגוריות של הגופים. מימיו הראשונים מעשיו ומבצעיו היו נתונים לבקרה חיצונית, אם כי ברמות משתנות של אפקטיביות. הפיקוח לא היה מוגבל למוסדות המוסמכים לכך: הממשלה, ועדות הכנסת, מבקר המדינה ובית המשפט העליון. כפי שמוכיחות הדוגמאות של תנועות הקיבוצים (בסוף שנות ה-40 ובמהלך כל שנות ה-50) ואיגוד רבני ישיבות ההסדר (החל משנות ה-60) יש מסורת ארוכה בישראל של ניסיונות להשפיע על מדיניות צה"ל, למשל בכל הנוגע לגיוס מלשבי"ים ושיבוצם. החל משנות ה-80, במיוחד, התרחב מעגל הקבוצות האזרחיות המנהלות משא ומתן עם רשויות הצבא במגוון נושאים נוספים, ובשל התערבותם אפשר לרשום כמה שינויים בפריסת צה"ל ובהתנהגותו המבצעית (לוי מיכאל ושיפירא, 2010).

אולם גם בתחום זה חלו שינויים בעשורים האחרונים. בעבר ההתערבות החיצונית

התנהלה לרוב ללא רעש הרקע של מחלוקת ציבורית. לפעמים היה זה משום שבעידן שקדם לרשתות החברתיות רוב הציבור לא היה מודע לפרטי הנעשה בצבא ועל ידי הצבא. במקרים אחרים הסיבה הייתה חוסר העניין של חלקים גדולים בציבור בפרטים אלה כולל, לפחות עד פרוץ האנתפאדה השנייה (2000) בהתנהגות חיילי צה"ל כלפי האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים. בפרוס המילניום החדש חדלו שני התנאים הללו להתקיים. התוצאה הייתה לא רק הצבת הצבא בקדמת במת מחלוקות ציבורית, אלא דחיפתו לנקוט צעדים ויזמות שמגזרים מסוימים בציבור התנגדו להם.

בחלק מהסיטואציות הללו הממשלה או בית המשפט העליון הם הגורמים המחייבים – או לכל הפחות המניעים – את הצבא לפעול בכיוון מסוים, גם אם הוא מעורר מחלוקת. אולם אין כך תמיד. לעיתים הפרגמנטציה מחמת יוזמות חוץ-צבאית משקפת השפעתם של קבוצות לחץ המנהלות מערכות ציבוריות, במטרה להשפיע על נוהלי הצבא ואף על אופיו. כמה מקבוצות אלה משתמשות בבית המשפט העליון כמנוף להשגת מבוקשן, תוך ניצול הנכונות הגוברת של שופטי מוסד זה לפסוק בסוגיות צבאיות. אחרות פועלות למימוש יתרונות אחרים, ובראשם השפעתם על מספר לא מבוטל של המשרתים בצבא.

חיוב צה"ל להוציא לפועל את תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון באוגוסט 2005, בעיקר על ידי לקיחת אחריות לפינויים של תושבי אזורים אלה והריסת בתייהם, מספק דוגמה מובהקת של החלטת ממשלה הדוחפת את הצבא לעמוד במחלוקת ציבורית לצד מחנה אחד ונגד מחנה אחר. אף שהתוכנית שהציג לראשונה ראש הממשלה אריאל שרון ב-2003 אושרה בידי כל הגורמים המוסמכים (הממשלה ב-2004, בהתנגדות שני שרים בלבד; הכנסת בפברואר 2005, ברוב של 67 נגד 45 ו-7 נמנעים; ובג"ץ ברוב של 10-1 ביוני אותה שנה) היא מעולם לא נהנתה מתמיכה ציבורית גורפת. סקרי דעת הקהל הראו כי בין 30%-40% מהציבור היהודי בישראל התנגד בעקביות ליישומה – גם לאחר אישורה בכנסת – עמדה שקיבלה ביטוי מוחשי בהפגנות הענק שהתקיימו במקומות שונים בארץ באביב ובקיץ של 2005. מראשיתה לבשה ההתנגדות אופי מגזרי מובהק. בראש מארגני המחאה עמדה מועצת יש"ע ומרבית המשתתפים בה היו מהציבור הדתי-לאומי (רוט, 2014). אין פלא, אפוא, כי בשבועות שקדמו לביצוע ההתנתקות הושמעו חששות שאם תוטל משימת הפינוי על צה"ל יישמעו חיילים חובשי כיפה סרוגה לקריאות שהשמיעו כמה מהרבנים – מנהיגי הציבור הדתי-לאומי – לסרב פקודה. אף שהחששות לא התאמתו, גם לאחר ביצועו נותר הרושם שנפל דבר ביחסים בין צה"ל לקבוצה

ספציפית זו. רבים ממנהיגיה סברו כי הדרך היחידה למנוע בעתיד אי־התחשבות ברגשות המשרתים הדתיים־לאומיים היא להגדיל את מספרם בדרגות הפיקוד. הבעיה באסטרטגיה זו הייתה שהצלחתה יצרה רושם שנוסף עוד מקור לפרגמנטציה של צה"ל – הפעם בדמות קצונה דתית שנאמנותה לרבניה עלולה לגבור על נכונותה לציית לפקודות הצבא (לוי, 2015: 248–297).

גורם ממסדי נוסף שהחלטותיו דחפו את צה"ל לנקוט פעולות (או להימנע מהן) שהדעות בציבור חלוקות עליהן היה בית המשפט העליון, שהחל מסוף המאה ה־20 הפגין נכונות תקדימית לפסוק בסוגיות בעלות זיקה לפעולות כוחות הביטחון בכלל, ולא לה של צה"ל בפרט (כהן וכהן, 2014: 176–223). בהקשר הנוכחי בולטת במיוחד ההסדרה הממושכת של פסקי בג"ץ שעסקו בפטור הגורף מגיוס לצה"ל, שנהנים ממנו הגברים המשתייכים לחברה החרדית. עד בג"ץ רובינשטיין שניתן ב־1998 בית המשפט סירב לדון בנושא. הדעת נותנת כי צה"ל היה מעדיף שלא להיות מעורב בסוגיה רגישה זו, שבעשורים הראשונים של המאה ה־21 הפכה לאחד מנושאי המחלוקת העיקריים בזירה הפוליטית, בעיקר בגלל תלות רב הממשלות של התקופה (כמעט כולן בראשות בנימין נתניהו) בתמיכת המפלגות החרדיות. ואכן, עד אוקטובר 2023 שלטונות צה"ל ככל הנראה לא התאמצו במיוחד לאכוף את החובה לשגר צווי גיוס לציבור החרדי, ולפעמים אף ניסו להסתיר זאת באמצעות סילוף מודע של נתונים רלוונטיים בנושא (ועדת נומה, 2020).

אך ההיגיון שהצדיק מדיניות "שב ואל תעשה" על ידי הצבא קרס בחורף של 2024–2023, חודשים ספורים לאחר תחילת מלחמת "חרבות ברזל", כאשר התגלה לראשונה גודל המחסור בכוח אדם, בסדיר ובמילואים, שצה"ל סובל ממנו בשל מספר החיילים שנפלו או שנפצעו במהלך המערכה. הכנסת לא הצליחה לקדם חקיקת חוק חדש שיעסוק בנושא זה, ובלחץ כבד של בג"ץ שיגרו בצה"ל אלפי צווי גיוס לגברים חרדים והוציאו צווי מעצר לכמה מאלה שלא התייצבו (בג"ץ 6198/23, 2023).

מבחינה סטטיסטית, במובן של כמות החיילים שבפועל נוספו לצה"ל, היו השפעות צעדים אלה שוליות ביותר. אולם מבחינה תדמיתית הן היו חמורות. לראשונה בתולדות צה"ל נראה היה שהצבא מיישם הסדר גיוס ששר הביטחון מנסה למנוע את יישומו, ושכמה משרי הממשלה מתנגדים לה בתוקף. התוצאה הבלתי רצויה של מהלכים אלה הייתה שהוויכוח ציבורי בין קבוצות שונות ומקוטבות בחברה הישראלית הפך להיות ממוקד בצה"ל. על אף שהציבור גילה תמיכה ניכרת בגיוס חרדים לצה"ל (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024), הרי ששורת המהלכים המדוברים הציבה את

צה"ל באופן חזיתי מול הציבור החרדי, שהוא מקור כוח אדם פוטנציאלי ניכר עבור צה"ל. צה"ל הפך לחלק מהוויכוח הפוליטי. רקע זה מסביר מדוע כאשר במהלך 2024 וראשית 2025, כאשר קצינים בכירים באכ"א נדרשו להציג את תוכניותיהם בכל הנוגע למשאבי אנוש בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, לבשו הדיונים בפורום זה מראה של עימותים מתמשכים ביניהם ובין חברי הקואליציה.

בראשית 2025, באחת מישיבות ועדת החוץ והביטחון, האשים שר הביטחון את נציגי אכ"א בנקיטת צעדים שאינם תואמים את כפיפותם לדרג המדיני (זיתון ואזולאי, 2025). רלוונטיות לא פחות היו הטענות לפרגמנטציה בצה"ל שמקורה בלחצים שהפעילו על הצבא גורמים אזרחיים לא-ממוסדים. הדוגמאות הבולטות לכך הן המתחים שהתעוררו כאשר צה"ל ניסה להכיל בו בזמן הן את תביעות תומכי השוויון המגדרי בצה"ל (בעיקר ארגוני נשים שדרשו לאפשר לחיילות לשרת לצד חיילים בכל יחידות השדה), הן את ההתנגדות לשינוי שהשמיעו רבים מרבני הציונות הדתית, שהזהירו (לפעמים בנימה גלויה של איום) שיפרסמו פסקי הלכה האוסרים על תלמידיהם ותלמידותיהם לשרת בתנאים שאינם מאפשרים שמירה על כללי הצניעות שדורשת ההלכה. מפקדי הצבא גילו ערנות לצורך לגשר על פני שתי עמדות מנוגדות אלה כבר בפרוס המאה ה-21, כאשר ועדה מטכ"לית בראשות מפקד זרוע היבשה יזמה סדרת מפגשים עם רבנים ונציגי תנועות נשים, ובעקבותיהם פורסמה ב-2002 "פקודת השילוב הראוי". כעבור שנתיים הוקמה "מנהלת השילוב הראוי", שאמורה הייתה לפקח על יישום מיטבי של הפקודה.

מאמצים אלה לא נשאו את הפירות המיוחלים, ובמקום לסלול את הדרך להסדרת הסוגיה רק הגבירו את קצב העתקת ההתנגשות בחברה לתוך שורות הצבא. ארגוני הנשים פרסמו רבות מהתלונות שהתקבלו מחיילות על הפרשנות המחמירה הניתנת בפועל על ידי מפקדים בשטח לפקודת השילוב הראוי, שהובילה ליחס מדיר ופוגעני כלפיהן מחד גיסא. כמה רבנים במגזר הדתי-לאומי, ובפרט באגף החרד"לי, סברו כי פקודת השילוב הראוי אינה ראויה כלל, ומסמלת את כניעת צה"ל לארגונים פמיניסטיים קיצוניים ("פרוגרסיביים", בלשונם) מאידך גיסא. פה ושם ביטאו חיילים דתיים מן השורה אי נחת ממה שנראה בעיניהם חציית קווים הלכתיים, בין היתר בצורה הפגנתית (Cohen & Susser, 2014). לא הועילו ניסיונות הפיקוד הבכיר של צה"ל – ניסיונות ללא ספק כנים אולם נואשים במקצת – להרגיע את הרוחות על ידי הוצאת פקודה חדשה ב-2017 ("פקודת השירות המשותף"). כל המחקרים שהתייחסו לנושא הראו כי גם בעשור השני של המאה ה-21 נותרו הפערים בין המחנות היריבים

עמוקים, ולגבי כמה נקודות מחלוקות אף גדלו (שפרן גיטלמן, 2020).

כישלון זה נבע מחולשת עמדת המיקוח של צה"ל מול דוברי שתי העמדות המנוגדות. כפי שהראה מחקרו של פרופ' יגיל לוי, בעקבות המשקל הגובר של חיילים בעלי רקע דתי-לאומי – ובפרט תלמידי ישיבות ההסדר ובוגרי המכינות הקדם-צבאיות הדתיות – בקרב המשרתים ביחידות הלוחמות ומסיימי קורס קצינים בבה"ד 1 נעשה צה"ל, כדבריו, תלוי בתמיכת המנהיגות הרוחנית של ציבור זה. אי לכך הוא עושה כל שביכולתו להימנע מצעדים שיניעו את הרבנים להורות לתלמידיהם לסרב לשרת ביחידות מעורבות, ואולי אף לא להתייצב לשירות בכלל (לוי, 2015: 248–297). אולם בו בזמן ניצבים מפקדי צה"ל בפני אתגר מתחרה: הרצון לעודד נשים – כולל המספר הגובר של בוגרות מערכות החינוך הדתי-לאומי המתגייסות – למלא מספר רב של תפקידים חשובים לצד גברים ביחידות שדה. מלבד הלחץ שמפעילים ארגונים פרטיים פמיניסטיים על צה"ל לנוע בכיוון זה, עליו להתמודד עם העובדה שגם במקרה זה בג"ץ משמיע קולו ומצדד בגלוי במאבק לשוויון מגדרי.

מלחמת "חרבות ברזל" חשפה את הדילמה שצה"ל עמד מולה. השיעור הגבוה של החיילים מרקע דתי-לאומי בקרב הנופלים והפצועים במלחמה אישר את החשיבות של מגזר זה כמשאב ללוחמים. לצד זאת, במלחמה הוכחה מעבר לכל ספק תרומתו הניכרת של נשים למערך הלוחם (סבן, 2023; שלב, 2023). גילויים אלה רק חיזקו את כוח המיקוח של שתי הקבוצות – הנשים והדתיים – והוקצנה תדמיתו כארגון הנוטה לפרגמנטציה. מצוקתו הגוברת בתחום כוח אדם אינה מאפשרת לו להתעמת עם מי מהצדדים ולבחור ביניהם. למעשה, בתרחיש שנוצר כל חלופה שיבחר תהיה גרועה. כמו מנהלי ארגונים אחרים המוצאים את עצמם במצב דומה, ניסו מפקדי צה"ל להימנע מכל פעולה ולהקפיא את המצב הקיים. אולם כפי שהבהירה השופטת דפנה ברק-ארז בדיון בעתירות שעניין שירות נשים ביחידות לוחמה בצה"ל (יולי 2024) התנהגות בת יענה זאת, שהתעלמה לגמרי ממה שהתרחש במלחמה, כלל לא הוסיפה כבוד לצבא ואין באפשרותה לשפר מעמדה החברתי (בג"ץ, 2024, דקות 25–26).

פרגמנטציה מחמת יוזמות פנים-צבאיות. בקטגוריה זו סכנת הפרגמנטציה חבה את קיומה לפעולות בעלות אופי ייחודי שנוקטים משרתים בצבא – בסדיר, בקבע או במילואים – מיעוטם בדרגות בכירות. ייחוד נוסף הוא שבמרבית המקרים החיילים הרלוונטיים שואבים השראה ותמיכה, שלרוב אינן רשמיות, מגורמים אזרחיים שמזדהים עימם.

סימן ראשון של הופעת סוג זה של פרגמנטציה נראה ב־21 במרס 2023, כאשר מובילי ארגון "אחים לנשק" (שלאחר מכן שינו את שמו ל"אחים ואחיות לנשק") הכריזו שהחתימו אלפי אנשי מילואים על עצומה ולפיה יפסיקו את התנדבותם לשירות אם תממש הממשלה את כוונתה לחוקק את הרפורמה המשפטית. ההתארגנות, שהתנהלה בין היתר ברשתות החברתיות, זכתה להיענות מרשימה מהמשרתים, שבראשם טייסים שבימים כתיקונם שירתו מספר רב של ימים בשנה. הצלחה זו התניעה שרשרת של תגובות ותגובות־נגד, שהחריפו את סכנת הפרגמנטציה. שרים בממשלה האשימו את "אחים לנשק" בעידוד לסרבנות. מנגד, הארגון הרחיב את תביעותיו נגד הממשלה לסוגיות נוספות כגון גיוס חרדים לצה"ל (ואף הגיש עתירה בנושא לבג"ץ) ולהקמת ועדת חקירה ממלכתית שתחקור את המחדלים הפוליטיים והצבאיים שאפשרו את פרוץ מלחמת "חרבות ברזל". לנוכח אווירה זאת מעטים הופתעו כאשר השר ישראל כ"ץ, מיד לאחר שהתמנה לתפקיד שר הביטחון, הורה לצה"ל לבטל את זימונו לשירות מילואים של איל נווה, לוחם בסיירת מטכ"ל, ממייסדי "אחים לנשק" (שלום יתח, 2024).

בד בבד, יוזמות פנים־צבאיות מסוג אחר הגבירו את הרושם שצה"ל נתון לפרגמנטציה. בהקשר זה חשובה בייחוד הייתה התנהגותם האלימה של חיילים בוגרי מוסדות החינוך במגזר הדתי־לאומי, שטענו כי הם מתנהגים על פי מערכת ערכים יהודית שבפקודות הצבא הקונוונציונלית אינה זוכה לביטוי הולם. זאת לא הייתה טענה לגמרי חדשה. כאמור, מספר קטן של חיילים חובשי כיפות סרוגות סירב להשתתף בפינוי תושבים מחבל עזה במסגרת תוכנית ההתנתקות ב־2005. כעבור כמה שנים, אחרים (שוב, המספר היה קטן) פרשו בהפגנות מאירועים שבהם השתתפה מקהלה של חיילות, בטענה שמופעים אלה פוגעים בעקרון ההלכתי של שמירת צניעות. אולם אלה היו מקרים בודדים. חשוב מכך, הם עדיין לא בישרו את החדירה לצה"ל של המוטיבים המשיחיים שצברו תאוצה גוברת בחוגים קיצוניים בציונות הדתית (ענברי, 2008).

החל מהעשור הראשון של המאה ה־21 הורגשה אווירה אחרת לגמרי. שני גורמים עיקריים היו אחראים לכך: הראשון, המשקל הגובר בקרב היחידות הלוחמות של צה"ל של חובשי הכיפות, רבים מהם בוגרי ישיבות הסדר ומכינות קדם־צבאיות דתיות (ליבל, 2012). השני, "האקטיביזם" שאפיין את פעילות הרבנות הצבאית בשנות כהונותיהם של הרבנים הצבאיים הראשיים תא"ל אביחירונצקי (2006–2010) ותא"ל רפי פרץ (2010–2016). בניגוד לקודמיהם עודדו השניים הגברה של הפצת

מוטיבים יהודיים מסורתיים בקורסי ההכשרה של היחידות הלוחמות בצה"ל, בין היתר על ידי הצמדת רבנים צבאיים בעלי הכשרה קרבית ליחידות אלה והקמת ענף "תודעה יהודית" שפעולותיו לא היו כפופות לחיל החינוך (Cohen, Kampinsky, & Rosman-Stollman, 2016).

השפעת צעדים אלה הורגשה היטב במהלך מבצעי "עמוד ענן" (נובמבר 2012) ו"צוק איתן" (יולי-אוגוסט 2014) והפכה למחלוקת בקרב הלוחמים. בעוד רבים, בעיקר חיילי סדיר מרקע דתי-לאומי או מסורתי, שיבחו את הפרופיל הגבוה של הרבנים הצבאיים וקיבלו בברכה את המסרים שהפיצו בעל פה ובכתב לפני היציאה לקרב (למשל באמצעות עלונים מיוחדים), אחרים – ובפרט משרתי מילואים בעלי רקע חילוני – גינו את "ההדתה" בצבא. תרעומת מיוחדת הושמעה נגד דף הקרב שהפיץ במהלך "צוק איתן" מח"ט גבעתי דאז, אל"ם עופר וינטר, חובש כיפה סרוגה ובוגר מכינה קדם-צבאית דתית, שהסתיים בקריאה: "ה' אלוקי ישראל היה נא מצליח דרכנו, אשר אנו הולכים ועומדים להלחם [כך] למען עמך ישראל כנגד אויב המנאץ שמך" (לוי, 2015: 156-157).

עד פרוץ מלחמת "חרבות ברזל", ביטויים מסוג זה עדיין היו נדירים, ומול ההכשר שנתנו להפעלת אלימות צבאית מוגברת נשמעו קולות אחרים, מתונים יותר (כהן, 2021). אולם בעקבות מתקפת הטרור של 7 באוקטובר הם נדמו כמעט לגמרי. במקומם גברו הקריאות ל"נקמה", תוך שימוש גורף בטקסטים מקראיים המצדדים (לפחות לפי פרשנות פשטנית) פעולות ענישה קולקטיביות נגד תושבי עזה (מרדכי, 2024: 28-30). העובדה שרבים מהפסוקים שצוטטו ואף הולחנו והיו פופולריים במיוחד בקרב חוגי "נוער הגבעות" לא נעלמה מעיני חלק מהמפקדים בשטח, שביקרו בחריפות את התופעה. (למשל אלוף [מיל'] יאיר גולן, שנוכח למשך תקופה ארוכה באזור הלחימה בעזה, והזהיר כי "הבן גביריזם חלחל לתוך צה"ל") (חזני, 2025: 88).

אולם הם לא הצליחו לבלום את התגברות זרם האקטיביזם הדתי, שמצא ביטוי מעשי בשלוש דרכים בולטות: הראשונה, במבט לאחור המתונה ביותר, הייתה החזרת הרבנות הצבאית להיות (כפי שהייתה כאמור בסבבי לחימה קודמים בעזה בעשור הקודם) גורם דומיננטי בתחום ההסברתי בקרב החיילים, וזאת נוסף על התפקיד הבולט שמילאו משרתי הרבנות הצבאית בזיהוי חללי המלחמה (רובינשטיין, 2025: 198-200).

בהקשר של פרגמנטציה, בעל משמעות רצינית יותר היה מקבץ שני של פעולות עצמאיות שנקטו חיילים מן השורה במטרה לבטא את מאווייהם. מעשים אלה כללו – בסדר עולה של דרגת חומרתם – ענידת תג (פאץ') "משיח" וסמל חסידות חב"ד על המדים (מעשה שהרמטכ"ל, רא"ל אייל זמיר, הורה לאסור מייד עם מינויו לתפקיד הרמטכ"ל); ריסוס סיסמאות בלב עזה שהצהירו על כוונות להקים מחדש התיישבות יהודית בגזרה ולבסוף השחתה, ללא אישור, של ספרי קוראן שנמצאו בשטחי לחימה והפגזה מכוונת של מסגדים שעל הריסותיהם נצבעו סיסמאות כגון "עם ישראל חי" (מרדכי, 2024: 30, 39, 41, 79).

השלכות

על פי הנתונים הזמינים תדמיתו של צה"ל כגוף אחוד נחלשת, והולכת ומתגבשת תפיסה ציבורית הרואה בו גוף המצוי בתהליכי פרגמנטציה – שיש בו תחרות על עמדות שונות, ושפוליטיקאים וקבוצות ציבוריות משתמשות בו כמכשיר לקידום מטרות מפלגתיות ואידאולוגיות מגזריות. שינוי תדמיתי זה משקף במידה מסוימת את המציאות. אכן, צה"ל מצוי בתהליך שבו אחדותו נסדקת. תהליך זה מזין את עצמו – התמונה המצטיירת של התגברות הפרגמנטציה מאפשרת לקבוצות מתחרות למסגר את צה"ל בהתאם לדעות שגיבשו מראש, ומעודדת אותן להגביר את תהליך הפרגמנטציה.

התהליך המתואר כאן נמצא בחיתוליו. מרחק רב מפריד בין המתרחש כעת בישראל לסדקים האתניים והדתיים החותרים תחת אחדותם של צבאות אחרים, דוגמת זה של לבנון שכוחו האפקטיבי נפל, בפרט בשנים 1970–2025, מזה שהפעילו המיליציות החמושות היריבות ששלטו בחלקים רחבים של המדינה (Barak, 2009; Geisser, 2017).

עם זאת, אין לזלזל בפוטנציאל ההרסני הטמון במצב הקיים בישראל. לנוכח המגמות הקיימות שתיארנו יש חשש כי צה"ל עלול להשתנות ממוסד ממלכתי המופקד על שמירת ביטחונם של כל אזרחי המדינה – למכשיר המקדם מטרות מפלגתיות ואידאולוגיות של חלקים שונים בחברה. במקרה זה, כמו ברבים אחרים, התדמית – המצב כפי שהוא נתפס בעיני מרכיבים שונים בציבור – אינה חייבת להיות מדויקת לגמרי. די שתעורר חלקים משמעותיים במרחב הציבורי כדי להקרין תמונת מצב באמצעות מסגור ביקורתי של הצבא.

לכך עלולות להיות כמה השלכות הרסניות. הסכנה הבסיסית ביותר היא כרסום היכולת של מפקדי הצבא לשכנע את הדרג המדיני שהערכותיהם האסטרטגיות והמלצותיהם המבצעיות מבוססות על שיקולים מקצועיים, וחפות מאג'נדה פרטית או אידיאולוגית. כפי שכבר העירו חוקרי צבא-חברה במדינות אחרות, ככל שמתרבים סימנים של הטיות מפלגתיות בתוך הצבא – או בלשונו פרגמנטציה – כך יגבר החשש בקרב מקבלי החלטות כי יועציהם הצבאיים כפופים לסדר יום מגזרי (Owens, 2015). למעשה, כבר היום אפשר לראות את השלבים הראשונים של תופעה זו. הרמטכ"ל ה־23, רא"ל הרצי הלוי, הואשם כמי שמונע מאידיאולוגיה פשרנית (ביגמן, 2024).

סקרי דעת קהל מגלים כי למרות מחדליו ב־7 באוקטובר, צה"ל שומר באופן כללי על רמת אמון גבוהה בציבור. אולם ככל שהשאלה נוגעת לפיקוד הבכיר של צה"ל – רמת האמון בו יורדת, בייחוד בקרב הימין. בעוד באוקטובר 2024 הביעו 86% מהציבור היהודי אמון בצה"ל, רק כ־66% הביעו אמון בפיקוד הבכיר. בקרב מצביעי הציונות הדתית ומפלגת "עוצמה יהודית" ירד האמון בפיקוד הבכיר לפחות מ־50% (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024א). עמדות אלה חדרו לצה"ל. בסקר שנערך בקרב חיילי מילואים באוגוסט 2024 נמצא כי 60% מהם הביעו אמון נמוך או נמוך מאוד במטכ"ל (לזר מחקרים, 2024).

השלכה שנייה היא כי לנוכח המגמות המעידות על החלשת האופי הממלכתי של הצבא, יתפתו להכפיף את צה"ל לרצונם האישי. לכל הפחות ינסו לתגמל בתוך המסגרת הצבאית קצינים הנוטים להיות שותפים לדעותיהם, ולעכב את קידומם של בעלי דעות מנוגדות. דגם אפשרי של תרחיש זה סיפק יו"ר מפלגת "עוצמה יהודית", איתמר בן גביר, שהתמנה לשר לביטחון לאומי (השם החדש שניתן למשרד לביטחון פנים) בסוף 2022. תוך פרק זמן קצר השתלט לא רק על המסגרת הפיקודית של משטרת ישראל, גוף שבעבר תבע למשפט, אלא אף על נוהלי עבודתה (פילר וקרמניצר, 2024).

שלישית, וחמורות מכך, הן השלכות של תפיסת הצבא כמוסד מפוצל על שינוי דרסטי במעמדו הציבורי. עד כה, למרות רצף המחדלים שהכתימו את שמו הטוב של צה"ל במשך תולדותיו (שהאחרון בהם היה הכישלון לנקוט צעדי מנע ערב מתקפת חמאס) שמר הצבא על מעמדו כמוסד (היחידי) המעורר אמון בקרב כל חלקי הציבור (הרמן ואח', 2024).

סיכוי גדול שמצב זה ישתנה במהירות, אם יצליחו כוחות פוליטיים בעלי אינטרס להוסיף את צה"ל לרשימת המוסדות הממלכתיים – דוגמת בית המשפט העליון – הנתפסים בעיני חלקים מהציבור כאילו אינם אלא סניף של מפלגה ספציפית או קבוצת לחץ. האצת חשש זה תפגע, יותר במוקדם מאשר במאוחר, במוטיווציה לשרת בקרב מלש"בים וחיילי מילואים ובנכונותם להשתתף בנשיאת העול במבצעי הצבא שונים.

אולם ההשלכה ההרסנית ביותר מבחינת צה"ל היא שהפרגמנטציה תבוא לידי ביטוי ביצירת הבחנות בין יחידות. אפשרות זאת, אם תתגשם, עלולה להשפיע על הפעילות המבצעית עצמה. כבר עתה אפשר לראות מחלוקות שצפו על פני השטח באלימות. ביטוי מדאיג לתופעה מעין זו נרשם בקיץ 2024: לאחר שהתקבלו ידיעות כי חיילי מילואים מכוח 100 (כוח ייעודי לשמירה על עצורים פלסטינים) חשודים בהתעללות בהם במתקן הכליאה "שדה תימן", הגיעו חיילי מצ"ח לעוצרם. במהלך המעצר הזעיקו החשודים באמצעות הרשתות החברתיות מפגינים, שפרצו אל המתקן; זהותם של המפגינים הייתה ברורה. בראשם עמדו ארבעה ח"כים ושני שרים ממפלגות הימין. כעבור כמה שעות, כאשר החיילים החשודים הועברו לחקירה במחנה בית ליד, התחוללו גם שם הפרות סדר חמורות (כאן 11, 2025).

עד כה אין עדויות לקיומה של מחלוקת מקטבת בקרב היחידות הלוחמות עצמן, או בין יחידות לוחמות, אולם אי אפשר להתעלם ממימוש אפשרויות אלה. אם יהפכו לאקטואליות תוטל בספק יכולתו של צה"ל לעמוד במשימתו המרכזית – שמירה על ביטחון המדינה ועל אזרחיה.

יש פיתוי להטיל את מלוא האחריות לתופעת הפרגמנטציה המאיימת עתה על צה"ל, על עוצמת השפעתן של ההתרחשויות הדרמטיות בשנים האחרונות. התפתחויות אלה – [ובראשן] העמקת השסע החברתי, הקצנת השיח הציבורי באמצעות הרשתות החברתיות החדשות והתמשכות מלחמת "חרבות ברזל" – תרמו רבות לערעור מעמדו של צה"ל כארגון שאינו שנוי במחלוקת, הנהנה ממערכת יחסים יציבה עם החברה. עם זאת אין להסיק מכך כי תופעת הפרגמנטציה היא תוצאה של תפנית חדה ופתאומית ביחסים אלה. לטענתנו, אירועי העשורים האחרונים רק זירזו תהליך ממושך הרבה יותר, שאת ראשיתו ניתן לזהות בתמורות המבניות היסודיות שהתרחשו לפני למעלה משני עשורים כאשר מספר הולך וגדל של גורמים אזרחיים החלו לכרסם באוטונומיה המקצועית של הצבא, ועל ידי כך להביא למה שכינינו כבר אז "כפיפות היתר" של צה"ל למגזר האזרחי. על הסכנות הכרוכות

במצב זה לתקינות היחסים בין מדינות וצבאותיהן במשטרים ליברליים עמד בזמנו הנטינגטון, שקבע כי הכרת הדרג המדיני בעיקרון של אוטונומיה צבאית מקצועית, והשמירה על עקרון זה, חיוניים להשגת רמת "אובייקטיבית" של שליטה אזרחית על הכוחות המזוינים בחרבות דמוקרטיות-ליברליות (Huntington, 1957: 83). יש מקום לחשוש כי ללא הכרה בתובנה זאת, וללא נקיטת צעדי התיקון שהיא מחייבת, עלול צה"ל להידרדר במדרון החלקלק שבראשיתו הוא כבר נמצא.

אנחנו מודים לפרופ' איל בן-ארי על הערותיו הבונות על גרסה מוקדמת של מאמר זה.

מקורות

אזולאי, מורן. 18.12.2024. "הגרי זומן לכנסת בשבוע הבא, לאחר שביקר את 'חוק פלדשטיין'".
<https://www.ynet.co.il/news/article/hycunvxrje#autoplay>

בג"ץ 6198/23. 25.06.2013. התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' שר הביטחון.

דיון, 24.7.2024. <https://www.youtube.com/watch?v=xMZfL9ulkrM>

ביגמן, עקיבא. 19.11.2024. "החתרנות המדינית של הרצי הלוי" מידה .

<https://mida.org.il/2024/11/19/%D7%94%D7%97%D7%AA%D7%A8%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%A9%D7%9C-%D7%94%D7%A8%D7%A6%D7%99-%D7%94-%D7%9C%D7%95%D7%99>

בן קימון, אלישע, 25.05.2025. "הרמטכ"ל אישר את נאום הפצ'רית: 'חשוב להסברה', כ"ץ ביטל: 'זו סמכותי' | העימות המסלים".
<https://www.ynet.co.il/news/article/rjm00utxzex#autoplay>

גדרון, נעם ויניב רוזנאי. 2025. דמוקרטיה בנסיגה: פופוליזם, קיטוב, וההפיכה המשטרית . דביר ואוניברסיטת רייכמן.

גולן, יאיר. 5.5.2016. נאום לרגל יום השואה .

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4799480,00.html>

המכון הישראלי לדמוקרטיה (א) 20.11.2024. "סקר עמדות הציבור בשאלות צבא וביטחון חוץ".
(ב) 31.12.2024. "תמורות בעמדות כלפי הגיוס".

הראל, עמוס. 21.07.2023. "מכתב הטייסים הוא רעידת אדמה בצה"ל". הארץ.
<https://www.haaretz.co.il/news/politics/2023-07-21/ty-article/.highlight/00000189-7894-de6d-a1ef-fdf6c0a20000>

הרמן, תמר ואח'. 2024. מדד הדמוקרטיה הישראלית 2024. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
ועדת נומה. 19.02.2020. צוות הבדיקה בנושא נתוני גיוס החרדים לצה"ל – דו"ח מסכם .

זיתון, יואב. 17.02.2016. "איזנקוט לתיכונים: 'לא רוצה שחייל ירוקן מחסנית על נערה עם מספרים'".
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4767370,00.html>

10.04.2025 "פורסם מכתב הטייסים נגד המשך המלחמה".
<https://www.ynet.co.il/news/article/hjckt6v0kl>

זיתון, יואב ומורן אזולאי, 15.03.2025. "שר הביטחון כ"ץ נגד צווי הגיוס שנשלחו לחרדים: "זה היה חד-צדדי - ונכשל".
<https://www.ynet.co.il/news/article/hjq3yvxnlj>

חזני, אסף. 2025. כזה וכזה תאכל החרב. אנתרופולוגיה במלחמה: יומן שדה. תל-אביב: עברית.

כאן 11. 05.05.2025. "מה באמת קרה במחנה שדה תימן" זמן אמת עונה 9, פרק 3.
<https://www.youtube.com/watch?v=DXRlVnD2Sn0>

כהן, סטיוארט. 2005. "לקראת כפיפות יתר של צה"ל? שינוי מערכות היחסים בין הדרג האזרחי לצבא בישראל". מערכות, 403-404, עמ' 8-12.

2021. "לגיטימציה ודה-לגיטימציה בחסות הטקסט: מאפייני השיח העכשווי בתוך הציונות-הדתית על אודות השימוש בכוח צבאי אליים", בתוך: עפרה בן ישי ויגיל לוי (עורכים), חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאליומות הצבאית בחברה בישראל. חיפה: פרדס, עמ' 231-252.

כהן, עמיחי וסטיוארט כהן. 2014. יורים ושופטים: ביטחון ומשפט בישראל. תל אביב: ידיעות ספרים.

לוי, יגיל. 2015. המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל. תל אביב: עם עובד.

לוי יגיל, קובי מיכאל ואסף שפירא. 2010. "הפיקוח החוץ-מוסדי על צה"ל: מסגרת מושגית", המרחב הציבורי, 4, עמ' 45-74.

לומסקי-פדר עדנה ואיל בן-ארי. 2003. "מ'עם במדים' ל'מדים שונים לעם: ניהול שונות תרבותית וחברתית בצה"ל", בתוך: בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה (בעריכת מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר), חיפה: הוצאת אוניברסיטת חיפה, עמ' 255-285.

לזר, מחקרים. 25.8.2024. סקר עמדות חיילי מילואים כלפי המטה הכללי, ניהול המלחמה ויעדיה.

ליבל, תמיר. 2012. "מ'צבא העם' ל'צבא העם היהודי': בניין הכוח הצה"לי בין התמקצעות למיליציוניזציה", בתוך: ראובן גל (עורך), בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל, בן-שמן: מודן, עמ' 205-242.

ליסק, משה. 1991. "הרכיבים האזרחיים של תורת הביטחון הלאומי של ישראל", עיונים בתקומת ישראל, 1, עמ' 191-210.

מרדכי, לי. יוני 2024. עדות על מלחמת חרבות ברזל, גרסה 6, עמ' 28, 30.

<https://witnessing-the-gaza-war.com/he>

סבן, שקד, 29.11.2023, "אין מחלוקות על יכולות של נשים במלחמה",
<https://www.mako.co.il/news-military/6361323ddea5a810/Article-5009edde4b91c81026.htm>

ענברי, מוטי. 2008. פונדמנטליזם יהודי והר הבית, ירושלים: מגנס.

פילר, ליטל ומרדכי קרמניצר. 2024. דמוקרטיה במשבר: משטרת ישראל תחת השר לביטחון לאומי, איתמר בן גביר. טיוטת מחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרי, יורם. 2017. מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של צה"ל. תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי.

פריד, שילה ומורן אזולאי. 11.08.2024. "ח"כים השתלחו בפצ"רית: "אובססיבית בלעשות רע לחיילים". גוטליב סולקה מהדיון".

<https://www.ynet.co.il/news/article/rkfqnrrq0>

רובינשטיין, אלי. 2025. חללים – סיפורו של חייל רבנות במלחמת חרבות ברזל. הוצ' פרטית, אינדיבוק.

רוט, ענת. 2014. לא בכל מחיר: מגוש קטיף עד עמונה: הסיפור מאחורי המאבק על ארץ ישראל. תל-אביב: ספרי חמד.

ריבלין, ראובן. 2015. נאום נשיא המדינה בכנס הרצליה 2015. באתר GOV.IL.

שלו, טל. 15.12.2023. "הלוחמות הראשונות שעושות היסטוריה בצה"ל".
<https://news.walla.co.il/item/3628795>

שלום יתח, ינון. 01.12.2024. "קרא לסרבנות". מייסד אחים לנשק לא יזמן לשירות מילואים".
<https://www.i24news.tv/he/news/news/defense-news/artc-69430b95>

שפרן גיטלמן, עידית. 2020. שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף, ירושלים : המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Amitai, Yair, Noam Gidron, & Omer Yair. 2023. "Political Polarization in Israel, 1992–2022." In: The Elections in Israel 2022. London: Routledge, pp. 21-41

Bail, Christopher A., et al. 2018. "Exposure to opposing views on social media can increase political polarization." Proceedings of the National Academy of Sciences 115.37, pp. 9216-9221

Barak, Oren. 2009. The Lebanese Army: A National Institution in a Divided Society. Albany: State University of New York Press

Cohen, Amichai & Stuart Alan Cohen. 2022. "Beyond the Conventional Civil–military 'gap': Cleavages and convergences in Israel." Armed Forces & Society 48, pp 164-184

Cohen, Asher & Bernard Susser, 2014. "Women Singing, Cadets Leaving", in: Elisheva Rosman-Stollman and Aharon Kampinsky (eds.), Civil-Military Relations in Israel, Lexington Books: Lanham, pp. 127-146

Cohen, Stuart, Aron Kampinsky & Elisheva Rosman-Stollman, 2016. "Swimming against the tide: the changing role and status of chaplains in the IDF", Religion, State and Society, 44/1, pp. 65-74

Feaver, Peter D. 2023. Thanks for Your Service: The Causes and Consequences of Public Confidence in the US Military, Oxford: Oxford UP

Friedman, Elie, Michal Neubauer-Shani & Paul Scham (eds.).2024. Polarization and Consensus-Building in Israel: The Center Cannot Hold. New York, Routledge

- Geisser, Vincent. 2017. "'The People Want the Army': Is the Lebanese Military an Exception to the Crisis of the State?." *Lebanon Facing the Arab Uprisings: Constraints and Adaptation* (eds. Rosita Di Peri, Daniel Meier), New York: Springer, pp. 93-113
- Hjarvard, Stig. 2013. *The Mediatization of Culture and Society*, London: Routledge
- Huntington, Samuel P. 1957. *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, Mass. Harvard University Press
- Kubin, Emily & Christian Von Sikorski. 2021. "The role of (social) media in political polarization: a systematic review." *Annals of the International Communication Association* 45/3, pp. 188-206
- Krotz, Friedrich. 2009. "Mediatization: A Concept with which to grasp media and social change", in: Knut Lundby (ed.), *Mediatization: Concepts, changes, .consequences*. New York, Peter Lang, pp. 21-40
- Mizrachi, Nissim. 2024. *Beyond Suspicion: The Moral Clash Between Rootedness and Progressive Liberalism*, Berkley, University of California Press
- Owens, Mackubin Thomas. 2015. "Military officers: Political without partisanship." *Strategic Studies Quarterly* 9/3, pp. 88-101
- Rahbek-Clemmensen, J., Archer, E., Barr, J., Belkin, A., Guerro, M., Hall, C., & Swain, K. 2012. "Conceptualizing the civil-military gap: A research note." *Armed Forces & .Society*, 38, pp. 669-678
- Robinson, Michael A. 2022. *Dangerous Instruments: Political Polarization and US Civil-Military Relations*, Oxford: Oxford UP
- Schiff, Rebecca. 2009. *The military and domestic politics: A concordance theory of civil-military relations*. London: Routledge
- Simunovic, Dora, Anna Dorfman & Maayan Katzir. 2024. "Exploring motivated reasoning in polarization over the unfolding 2023 judicial reform in Israel." *Communications Psychology* 2/1, pp. 59-75

Westerman, Ian. 2024. Israel's Civil-Military Relations and Security Sector Reform: Lessons for Conflict-Affected Societies. London, Taylor & Francis

Yarchi, Moran. 2019. "Security Issues as mirrored in the digital social media", in Stuart Cohen & Aharon Klieman (eds.), Routledge Handbook of Israeli Security. London: Routledge, pp. 65-75

Ziv, Guy. 2024. Netanyahu Vs the Generals: The Battle for Israel's Future. Cambridge: Cambridge University Press